

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Арістова І.В.,***доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 386:681.3

ДОКТРИНА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» [1] основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни на основі цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, та основних міжнародних документів із питань інформаційного суспільства. Національна політика розвитку інформаційного суспільства передбачає різноманітні засади, серед яких, на нашу думку, особливе місце займають «законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства» і «наука та культура в інформаційному суспільстві». Питання реалізації основних засад національної політики розвитку інформаційного суспільства набувають особливої актуальності. Вважаємо, що активізація участі наукової спільноти України сприятиме ефективній реалізації національної політики, зокрема у сфері проведення фундаментальних та прикладних досліджень із питань розвитку інформаційного суспільства. Отже, порушена тема статті є актуальною, а дослідження у цьому напрямку постають, на наш погляд, досить важливими та перспективними.

Вважаємо за доцільне зазначити, що стаття постає продовженням авторських досліджень у напрямку розбудови інформаційного суспільства та суспільств знання, результати яких було викладено у відповідних публікаціях [2; 3; 4; 5]. Безумовно, у нових умовах розвитку інформаційного суспільства, що побудоване на знаннях, виникає об'єктивна потреба у переосмисленні ролі права, напрямів розвитку науки та галузі права – інформаційного права, що постає в країнах Європейського Союзу правовим фундаментом інформаційного суспільства, яке поступово трансформується у суспільства знання. Водночас виникає об'єктивна нагальна потреба у визначенні місця та ролі інформаційного права у регулюванні відповідних суспільних відносин в умовах становлення суспільств знання, у з'ясуванні співвідношення систем національного та міжна-

родного інформаційного права у процесі розбудови суспільств знання, в обґрунтуванні оновленої наукової парадигми інформаційного права та ін.

На відміну від інформаційного права як комплексної галузі права, наука інформаційного права призначена виробляти теоретичні знання шляхом вивчення закономірностей, особливостей і проблем формування та розвитку цієї галузі. Дослідження вказаних сторін інформаційного права тісно пов'язане з розробкою різноманітних юридичних моделей, конструкцій та теорій, які у сукупності складають доктрину інформаційного права. Оскільки наука інформаційного права тільки формується, сьогодні неможливо чітко окреслити її предметну галузь, крім як через дослідження особливостей приватноправового, публічно-правового та міжнародно-правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з інформацією. Водночас уже вимальовуються найважливіші напрями наукових досліджень, дотримуючись яких наука інформаційного права знаходить певну самостійність та характерні риси. Про важливість наукових досліджень інформаційно-правової проблематики свідчить той факт, що інформаційне право інкорпороване у номенклатуру наукових спеціальностей під шифром 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право».

Звертаючись до стислої характеристики сучасного стану науки інформаційного права, слід зазначити, що вона лише зароджується і майже не має у своєму арсеналі фундаментальних теоретичних досліджень, що широко визнані науковою юридичною спільнотою. Погоджуємося з думкою О.А. Городова, що це почасти пояснюється міжгалузевим характером науки інформаційного права, який потребує нетрадиційних підходів та спеціальних знань [6, с. 25]. Незважаючи на зазначене, вчені все частіше звертаються до інформаційно-правових та близьких до них проблем, відкриваючи крок за кроком нові горизонти науки інформаційного права. На сьогодні вже існує низка досліджень, у яких здійснено спроби усвідомлення вказаного феномена. Серед них слід, передусім, назвати зарубіжних фундаторів інформаційного права – І.Л. Бачило, А.Б. Венгерова, В.А. Дозорцева, В.О. Копилова, В.Н. Лопатіна, І.М. Рассолова, М.А. Федотова, а також вітчизняних

фахівців – І.В. Арістову, К.І. Белякова, О.А. Баранова, В.М. Брижка, В.Д. Гавловського, Р.А. Калужного, Л.П. Коваленко, О.В. Копана, Б.А. Кормича, А.І. Марущака, А.М. Новицького, В.Г. Пилипчука, В.С. Цимбалюка та ін.

Відмічаючи суттєву роль наукових праць зазначених вчених у становленні науки інформаційного права, водночас вважаємо за можливе відзначити, що практично відсутні спеціальні фундаментальні напрацювання щодо оновленої парадигми науки інформаційного права в умовах розвитку суспільств знання. Усвідомлення важливості і складності розробки теоретичних засад науки інформаційного права зумовило потребу у формуванні власної позиції з цього приводу. Вважаємо за можливе викласти деякі міркування щодо оновленої парадигми науки інформаційного права в умовах розвитку суспільств знання.

Мета статті – запропонувати та обґрунтувати пріоритетні теоретичні положення, які складають доктрину інформаційного права в умовах становлення суспільства знань в Україні.

Задля досягнення мети роботи стисло охарактеризуємо деякі пріоритетні положення, на яких має розбудовуватися наука інформаційного права.

1. Загальна теорія права та держави має поставати фундаментом науки інформаційного права. Саме у науці загальної теорії права та держави сконцентровані всі найбільш суттєві досягнення науково-технічної думки про право та державу, усе теоретично найважливіше сукупне знання щодо права та держави. Вважаємо, що визначенню місця науки інформаційного права у загальній системі юридичної науки, у структурі цілісного юридично-теоретичного знання сприятиме розуміння того, що наука інформаційного права (як складова системи юридичної науки загалом), як і інші юридичні науки, «<...> постає одним із аспектів того ж юридичного предмета та юридичного методу, які притаманні загальній теорії права та держави» [7, с. 3]. Предметна характеристика науки інформаційного права як певного аспекту поняття права, передусім, означає, що предметом науки інформаційного права постає поняття (тобто теоретична концепція, теорія) інформаційного права, а не саме позитивне інформаційне право, не самі по собі нормативно-правові акти та ін., що мають відношення до об'єкта вказаної науки.

Розвиток суспільств знання значною мірою залежить від виробництва та організації юридичних знань, що постає завданням кожної юридичної науки, зокрема науки інформаційного права. Конструктивне використання наукою інформаційного права юридичного методу (як специфічного методу юридичного пізнання дійсності) дозволить не лише отримати юридичні знання про право (його відповідний аспект), але і побудувати теоретичну (наукову) систему відповідних юридичних знань. Водночас у науці інформаційного права методи інших наук (неюридичних) можуть і повинні використовуватися як способи та прийоми саме юридичного пізнання, тобто як пізнавальні засоби та компоненти самого юридичного методу.

2. Наука інформаційного права має враховувати певні інформаційні закономірності, яким підпорядковується еволюція суспільства, а також філософсько-методологічний аспект інформації – забезпечення «випереджального» відображення дійсності у самокерованих системах, – який знаходить своє відображення в інформаційних процесах та позначається на сутності інформаційних відносин. Вважаємо, що зазначена позиція дозволить розробити такі юридичні моделі для розвитку інформаційного права, як галузі права, які б не стільки відштовхувалися від сукупності найбільш гострих інформаційно-правових проблем сьогодення, скільки би виходили із сутності інформаційних відносин, попереджаючи появу нових проблем. На нашу думку, такі юридичні моделі науки інформаційного права спроможні зробити свій внесок у вирішення проблеми не лише цифрової, але і когнітивної нерівності, яка загострюється у процесі розбудови інформаційного суспільства, заснованого на знаннях.

3. Орієнтиром для визначення місця і ролі науки інформаційного права у загальній системі юридичних наук мають бути основні засади розбудови інформаційного суспільства, що базується на знаннях (суспільств знання): 1) загальний доступ до знання; 2) спільне використання знання; 3) загальна участь у суспільствах знання; 4) реальне забезпечення прав людини, передусім, «свободи висловлення думок».

Юридична наука загалом постає системою різноманітних юридичних наук, між якими існують прямі та зворотні зв'язки. Усталеність, а також розвиток зазначеного системного утворення визначається різними чинниками, з'ясування яких потребує відповідних ґрунтовних досліджень. Про деякі із цих факторів можна вести мову вже зараз. Наприклад, усталеність загальної системи юридичної науки залежить від «рівня взаємодії» окремих юридичних наук. Необхідний рівень такої взаємодії досягається, передусім, шляхом налагодження так званої конструктивної взаємодії, під час якої не лише здійснюється безперервний вплив однієї науки на іншу, але і використовуються взаємодіючими сторонами можливості кожної з юридичних наук для досягнення власних цілей.

Що стосується можливостей науки інформаційного права, то вони можуть бути створені шляхом розробки відповідних юридичних моделей, які забезпечать загальний доступ до юридичного знання, спільне використання юридичного знання та загальну участь у суспільствах знання. На нашу думку, такі можливості науки інформаційного права будуть потрібні будь-якій юридичній науці для досягнення власних цілей. Водночас слід наголосити, що взаємодія виникає там і тоді, де взаємозв'язок між науками об'єднаний спільною метою. А спільна мета, безперечно, існує – це пізнання права у всіх його аспектах.

Вважаємо, що однією з необхідних умов взаємодії різноманітних юридичних наук має поставати несуперечність усіх юридичних понять, якої можна досягти шляхом відповідності різноманіт-

них конкретних юридичних понять вихідному загальному юридичному поняттю – «право та держава» [7, с. 5]. На нашу думку, одним із суттєвих кроків у цьому напрямі може стати використання різноманітними юридичними науками основних фундаментальних понять загальної теорії права та держави (наприклад, «правове регулювання», «механізм правового регулювання», «правовідносини» і т. ін.). Очевидно, що для науки інформаційного права, яка лише зароджується, такий підхід до формування понятійного апарату може бути плідним, оскільки це сприятиме знаходженню належного місця нової науки у системі юридичних наук.

Водночас, оскільки за змістом взаємодія між юридичними науками є засобом обміну будь-яким знанням, різноманітною інформацією, то починає прояснюватися відповідна роль науки інформаційного права у цьому процесі, особливо у суспільствах знання. Можна, наприклад, говорити про інтегративну роль науки інформаційного права у загальній системі юридичної науки. Нагадаємо, що однією з основних опор суспільств знання є спільне використання знань, зокрема юридичних, що і повинна враховувати нова парадигма науки інформаційного права.

Повертаючись до чинників, що сприяють установленості загальної системи юридичних наук, доцільно, на нашу думку, акцентувати увагу на інформаційній концепції права. З такого боку інформаційне право розглядається деякими фахівцями у широкому розумінні слова як наука, яка вивчає інформаційну сутність права взагалі.

Оскільки суспільства знання відкривають шлях до гуманізації процесу глобалізації, завданням права має бути створення таких механізмів формування та використання інформаційних ресурсів та знань кожної країни, а у підсумку – всього світу, які б дозволили реалізувати пріоритет прогресивних основ в еволюції суспільства, ліквідувати цифрову та когнітивну нерівність. Саме в цьому, як вважає І.Л. Бачило, полягає загальносистемна роль інформаційного права у структурі права загалом [8, с. 37]. Тобто можна ще раз акцентувати увагу на необхідності дослідження інтегративної ролі науки інформаційного права у загальній системі юридичних наук.

4. Категоріальний апарат має бути основою науки інформаційного права. Саме специфічна система категорій слугує каркасом кожної юридичної науки, значною мірою визначаючи її особливості. Виходячи із зазначеного, слід підкреслити, що розробка проблем категорій займає надто важливе місце у правознавстві. Водночас практично не існує вітчизняних досліджень, присвячених правовим категоріям.

Таким чином, великого значення мають набувати теоретичні дослідження категорій у межах науки інформаційного права. Водночас дослідження категорій інформаційного права має не лише теоретичне значення, але і значну практичну важливість.

Недостатні або неадекватні знання про правові категорії у великій кількості учасників нормотворчого процесу створюють ситуацію, яка є несприятливою для нормального розвитку права вже на стадії формулювання правових норм. Водночас недостатні або неадекватні знання про правові категорії інформаційного права ускладнюють правопізнання і, відповідно, правозастосування. Безумовно, розвиток суспільств знання об'єктивно потребує, серед іншого, і знань про правові категорії інформаційного права.

Вважаємо, що нова концепція спільного виробництва та спільного використання юридичних знань під час становлення та розвитку суспільств знань має знайти належне відображення у категоріях інформаційного права, особливо під час міжнародного співробітництва. Цілком закономірно, що розвиток міжнародних контактів підсилює потребу у знанні категорій іноземного права, права міжнародного, а також відповідних порівняльно-правових досліджень національних та міжнародних категорій.

На нашу думку, саме наука інформаційного права, актуалізуючи теоретичні розробки проблем категорій, може зробити реальні конструктивні кроки в напрямку трансформування національного інформаційного права до єдиного інформаційного права в суспільствах знання. Тобто певні особливості інформації та спільна розробка і спільне використання знань дозволяють прогнозувати найбільш динамічний розвиток саме інформаційного права. До речі, міжнародна сутність інформаційного права зумовлена, серед іншого, й особливостями існування суспільств знання (які, нагадаємо, передбачають міжнародне співробітництво). Вважаємо, що подальшого усвідомлення потребує визначення співвідношення термінів «категорія» та «поняття», що сприятиме проведенню ґрунтовних досліджень категорій науки інформаційного права, які також будуть слугувати знаряддям пізнання інститутів галузі інформаційного права.

5. Правове регулювання інформаційних відносин, що виникають під час становлення інформаційного суспільства, побудованого на знаннях, потребує розробки теорії інформаційних правовідносин. Наша позиція із цього приводу наведена у роботі [9].

6. Розвиток науки «інформаційне право» значною мірою пов'язаний із необхідністю реалізації як загальних (регулятивна, охоронна), так і специфічних функцій інформаційного права – соціальної, виробничої, інтеграційної та прогностичної (І.М. Рассолов). Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на інтеграційній функції, яка полягає в тому, що інформаційне право бере для використання ті напрацювання та положення, які вже існують у інших країнах. На нашу думку, особливого значення набуває концепція «міжнародного м'якого права» та важливість його розгляду як джерела для удосконалення сфери правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні.

7. Ще одним пріоритетним напрямом, на якому має розбудовуватися наука «інформаційне право», є врахування міжнародного характеру інформаційного права. Вважаємо за необхідне нагадати, що одними з найважливіших методологічних засад розбудови інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, постають забезпечення загального доступу до знань, спільне використання знань, загальна участь усіх у суспільствах знання, реальне забезпечення прав людини, зокрема «свободи висловлення думок» (що вважається фундаментальним постулатом суспільств знань). Виходячи із зазначеного, на нашу думку, має формуватися новий інститут інформаційного права – право міжнародного співробітництва в умовах розбудови суспільств знань в Україні. Вважаємо, що початком проведення відповідних досліджень є опублікована 2013 р. монографія [10]. Безумовно, зроблено лише перший крок у цьому напрямку, і відповідні дослідження мають продовжуватися.

Отже, усвідомлюючи важливість розробки правової доктрини інформаційного права України, у межах роботи було досліджено теоретичні питання, що сприятимуть розвитку науки «інформаційне право» в умовах становлення інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, та зроблені такі висновки:

1. Ефективність реалізації національної політики розвитку інформаційного суспільства значною мірою визначається досягненнями у сфері науки, зокрема у сфері фундаментальних та прикладних юридичних досліджень. Вважаємо, що розбудова інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, вимагає від юридичних наук таких юридичних моделей, конструкцій та теорій, які у сукупності складають доктрину права (зокрема, інформаційного) та які би мали, серед іншого, передбачати позитивні та негативні наслідки становлення суспільств знання.

2. Оскільки еволюція суспільства та держави підпорядковується певним інформаційним закономірностям, то правове управління інформацією – це, образно кажучи, «управління» майбутнім. У зв'язку із цим саме наука інформаційного права може створювати такі юридичні моделі, які будуть спроможні «управляти» майбутнім. На нашу думку, оновлена парадигма науки інформаційного права в умовах розбудови суспільств знання повинна, передусім, виходити з необхідності: 1) врахування філософсько-методологічного аспекту інформації – забезпечення «випереджального» відображення дійсності; 2) забезпечення загального доступу до знань; 3) спільного використання знань; 4) загальної участі у суспільствах знання; 4) реального забезпечення прав людини, передусім, «свободи висловлення думок».

3. Фундаментом науки інформаційного права (як і будь-якої іншої юридичної науки) має поставати загальна теорія права і держави.

4. Усталеність розвитку системи юридичних наук потребує активізації взаємозв'язків між різ-

номанітними юридичними науками. Вважаємо, що одним із перспективних кроків у цьому напрямі мають бути, з огляду на положення інформаційної концепції права, дослідження щодо обґрунтування інтегративної ролі науки інформаційного права у загальній системі юридичних наук.

5. Актуалізація теоретичних розробок категорій у межах науки інформаційного права не лише дозволить розвивати інформаційне право як галузь права, але і сприятиме формуванню несуперечливої системи юридичних понять.

6. Сформована авторська позиція щодо теорії інформаційних правовідносин, розвитку функцій інформаційного права, підстав та механізмів міжнародного характеру інформаційного права.

Здійснено лише перші кроки в напрямку розробки теоретичних засад науки інформаційного права в умовах розбудови інформаційного суспільства, заснованого на знаннях (суспільства знання). Безумовно, особисто автор буде продовжувати та поглиблювати дослідження теоретичних основ інформаційного права. Указаною роботою автор запрошує як до дискусії щодо запропонованих фундаментальних положень науки інформаційного права, так і до наукового співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. : Закон України від 9 січня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
2. Арістова І.В. Методологічні засади розбудови суспільств знань / І.В. Арістова // Правова інформатика. – 2008. – № 3. – С. 10–17.
3. Арістова І.В. Інформаційне суспільство та суспільства знань: порівняльно-правовий аналіз і досвід для України / І.В. Арістова // Порівняльно-правові дослідження. – 2008. – № 2. – С. 27–29.
4. Арістова І.В. Організаційно-правові механізми ЮНЕСКО щодо розвитку інформаційного суспільства: орієнтир для України / І.В. Арістова // Правова інформатика. – 2009. – № 1. – С. 17–21.
5. Арістова І.В. Розбудова правової держави в Україні: правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві знань / І.В. Арістова // Правова інформатика. – 2010. – № 1. – С. 3–13.
6. Информационное право : [учебник] / О.А. Городов. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2008. – 248 с.
7. Общая теория права и государства : [учебник] / В.С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2002. – 552 с.
8. Информационное право: основы практической информатики : [учебное пособие] / И.Л. Бачило. – М. : Юринформцентр, 2001. – 352 с.
9. Арістова І.В. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності / І.В. Арістова, В.Д. Чернадчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ipri.org.ua/aristova-iv-chernadchuk-iv-kontsept>.
10. Арістова І.В. Проблема правового регулювання співробітництва України з міжнародною організацією ЮНЕСКО у сфері правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні : [монографія] / [І.В. Арістова, В.І. Курило, І.Ю. Крегул] ; за заг. ред. І.В. Арістової. – К. : Центр учб. літер., 2013. – 216 с.

Арістова І.В. ДОКТРИНА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено розробці різноманітних теоретичних положень, які постають основою доктрини інформаційного права України. Проаналізовано наявні дослідження фахівців у галузі інформаційного права та зроблено висновок щодо відсутності спеціальних фундаментальних напрацювань стосовно оновленої парадигми науки інформаційного права в умовах трансформації інформаційного суспільства в Україні у суспільство знань. Акцентовано увагу на необхідності переосмислення ролі права, напрямів розвитку науки та галузі права – інформаційного права в умовах становлення суспільства знання в Україні. Сформовано авторську позицію стосовно пріоритетних положень, на яких має розбудовуватися наука інформаційного права. Визначено роль науки інформаційного права у функціонуванні загальної системи юридичної науки в умовах розбудови суспільства знання в Україні.

Ключові слова: доктрина, інформаційне право, суспільство знання, юридичні моделі, категорії, поняття, загальний доступ до знання, інтеграційна функція, теорія інформаційних правовідносин, міжнародний характер.

Аристова И.В. ДОКТРИНА ИНФОРМАЦИОННОГО ПРАВА УКРАИНЫ

Статья посвящена разработке различных теоретических положений, которые являются основой доктрины информационного права Украины. Проанализированы существующие исследования специалистов в отрасли информационного права и сделан вывод об отсутствии специальных фундаментальных работ по обновлённой парадигме информационного права в условиях трансформации информационного общества в Украине в общество знаний. Акцентировано внимание на необходимости переосмысления роли права, направленной развития науки и отрасли права – информационного права в условиях становления общества знаний в Украине. Сформирована авторская позиция по приоритетным положениям, на которых должна развиваться наука информационного права. Определена роль науки информационного права в функционировании общей системы юридической науки в условиях построения общества знания в Украине.

Ключевые слова: доктрина, информационное право, общество знаний, юридические модели, категории, понятия, общий доступ к знаниям, интеграционная функция, теория информационных правоотношений, международный характер.

Aristova I.V. INFORMATION LAW DOCTRINE OF UKRAINE

The article is devoted to the development of various theoretical positions that are the basis of the Information Law doctrine of Ukraine. One of the innovations of the research is the inclusion of the fundamental provisions of the concept of knowledge societies into the legal model of information law science. It is established that in the conditions of the formation of a knowledge society in Ukraine the law affects various information processes, identifying and supporting those areas that form the basis of a knowledge society. The attention is paid to the fact that the Information Law doctrine of Ukraine forms the corresponding complex branch of law. It is proved that the science of Information Law may establish such legal models that can be used to “manage” the future due to the philosophical and methodological aspects of information, i.e. providing “advanced” display of reality. It is shown that the updated paradigm of the Information Law science is based on the requirement of the real human rights, overcoming digital and cognitive inequality. It is established that the foundation of the Information Law science is the general theory of law and state.

The prospects of use of information concept of the right to ensure the sustainability of the national system of law are substantiated, as well as the institutionalization of the integrative function of Information Law. Theoretical development of categories within the science of Information Law has been updated. The author’s point of view on the main provisions of the theory of information legal relations has been formed. The attention is focused on the study of the feasibility of the new functions of Information Law - integration and prediction. The international character of Information Law has been grounded. Constructive use of the concept of “international soft law” for the formation of Advanced Legal sources of Information Law in Ukraine is offered.

Key words: doctrine, information law, knowledge society, legal models, categories, concepts, knowledge sharing, integration function, theory of information legal relations, international character.